

JAKAB VERONIKA

GONDOLATOK A GIMNÁZIUMOK ÉS SZAKKÖZÉPISKOLÁK MÁSODIK OSZTÁLYA SZÁMÁRA KÉSZÜLT NYELVTANKÖNYV SZÓFAJTANI FEJEZETÉRŐL

A magyar szófajok rendszerével a szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumok és szakközépiskolák második osztálya számára készült nyelvtankönyv foglalkozik (Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára*. Pozsony: TERRA vydavateľstvo, s. r. o.). A sokféle tárgyalási lehetőség közül a leíró nyelvtan hagyományos szemléletét követő fejezet a segédletnek csaknem egyharmadát teszi ki. A vonatkozó tananyag a szófaji rendszerezés szempontjainak áttekintésével kezdődik, s a mondatszók osztályába tartozó szófajcsoportok bemutatásával zárul. A következőkben az egyes tananyagrészekhez fűznék néhány gondolatot, a teljesség igénye nélkül.

A SZÓFAJI FELOSZTÁS KÉRDÉSEI

A szófaji felosztás a magyar leíró nyelvtan régi problémája, hiszen még napjainkban sem létezik egységes, minden tekintetben megfelelő rendszerezés. Ennek oka, hogy az egyes szófaji felosztásokban

a szófajba sorolás szempontjai – azaz a szó jelentése, alakítani viselkedése és mondatbeli funkciója – más-más mértékben érvényesülnek. A vizsgált tankönyvben két szófaji rendszert mutatnak be a szerzők. Az egyik azon a hagyományos felosztáson alapul, amelyet a Jászó Anna szerkesztésében megjelent *A magyar nyelv könyve* c. kötet tartalmaz; a másik a leíró nyelvtan frissebb eredményeire épülő, Keszler Borbála által szerkesztett *Magyar grammatikából* származik. A két rendszer közötti eltérésekkel, melyek egyben a szófaji felosztás problémáit is tükrözik, nem foglalkoznak a szerzők, a különbözőségek felismerését a tanulókra bízzák, majd a következőkről tájékoztatják őket: „Azt, hogy mi miért nem az alapiskolában megismert szófaji rendszert tanuljuk, majd 3. osztályban, a mondatban tanulásakor érted meg” (vö. Uzonyi Kiss–Csicsay, 2012, 82). Ezt a kijelentést didaktikai-pedagógiai szempontból eleve nem tekinthetjük adekvátnak, hiszen azért, hogy a tankönyv nem indokolja meg az alap-, illetve középiskolában bemutatott szófaji rendszerek közötti elté-

rések okát, korlátozza az adott probléma megértését (arról nem beszélve, hogy a problémamegoldó, valamint a kritikus gondolkodás fejlesztése a korszerű tankönyvek egyik ismérve).

AZ ALAPSZÓFAJOK

Az igék cselekvő és a cselekvés alapján való osztályozása kapcsán azt emelném ki, hogy a tankönyv a ható igét – a hagyományos grammatikák szemléletét követve – önálló csoportként tünteti fel. Ez az eljárás azonban nem indokolt, a többi igecsoport ugyanis kölcsönösen kizárja egymást, vagyis ha egy ige cselekvő, akkor nem rendelkezhet sem műveltető, sem visszaható, sem szenvedő jelentéssel; míg a ható ige képzője bármelyik más igecsoporton megjelenhet, s mindegyiket ugyanazzal a megengedő jelentéstöbbséggel látja el, pl.: mosolyoghat, írathat, mosakodhat stb. Hiányosságként tekintek továbbá arra, hogy a tankönyv nem tesz említést az ikés igékről: ezek ragozási rendszere eltűnően van ugyan, mégis úgy gondolom, hogy mivel nyelvünkben a mai napig jelen

vannak az ikes igék, sőt a tankönyv igei fejezetének példaanyagában is számtalanszor előfordulnak, e csoport létezésének ténye, ugyanakkor paradigmarendszerének felbomlása olyan téma, melynek megbeszélése az anyanyelvórák feladata lenne.

Az igéket bemutató törzsanyag nyelvhelyességi kérdéseket is közvetít a tanulók felé. A szakemberek körében köztudott, hogy a szlovákiai magyar tanulók nyelvhasználata – a magyarországi diákokéhoz mérten – jellemzően nyelvjárásiasabb, ezért indokolt lett volna a tankönyv által „legsúlyosabb hiba”-nak bélyegzett suksükölés, illetve helytelen használatúnak mondott nákolás kapcsán kifejteni e jelenségek nyelvjárási eredetét is (Uzonyi Kiss–Csicsay, 2012, 87). A szakirodalom szerint ugyanis az anyanyelvoktatás egyik alapfeladata, hogy a tanulók saját nyelvjárásukra építve tegyenek szert a közmagyar nyelvváltozatra. A tankönyveknek és a pedagógusoknak a közmagyar el-sajátításának folyamatában kiemelt szerepük van, hiszen rá kell, hogy vezessék a tanulókat, milyen jellegű beszédhelyzetekben elfogadott és milyenekben kerülendő egyes vonatkozó jelenségek használata.

A hagyományos szemlélettel összhangban a tankönyv a főnevet, a melléknevet, a számnevet és a névmást a névszók gyűjtőfogalom alá sorolja (az újabb szemlélet alapján már minden, korábban a névszó gyűjtőfogalomba tartozó szófajcsoport, önálló).

A főnevet a tankönyv előbb a felszólalás szintjén tárgyalja, majd 5–6 oldalnyi helyesírással foglalkozó rész következik. A földrajzi és intézménynevek írásmódjával kapcsolatos szabályokat azonban didaktikai szempontból inadekvát módon közli, hiszen szinte változatlanul emeli át őket a helyesírási szabályzatnak a segédlet megjelenésekor érvényes tizenegyedik kiadásából. A szabályok példaanyagáról megállapítható, hogy a feltüntetett 71 tulajdonnévből csak 9 szlovákiai magyar vonatkozású, vagyis elenyésző a tanulók életkörünyezetében előforduló domborzati és intézménynevekre való utalás (Uzonyi Kiss–Csicsay, 2012, 92–94, 96–97). Ahogyan azt már az oktatási kérdésekkel foglalkozó szakemberek többször is jelezték, a szlovákiai magyar középiskolákban folyó helyesírás-tanítás alapvetően mozaikszem-

léletű, azaz a helyesírási ismeretek az egyes nyelvi szintekhez kapcsolódó tananyagok függvényében kerülnek be a tankönyvekbe, azonban a szóban forgó segédlet a többi alapszófaj tanításához már nem is rendel helyesírási tudnivalókat.

A melléknévi tananyag vonatkozásában csupán a törzsanyaghoz kapcsolódó egyik feladatban lévő szakmai hibára hívnám fel a figyelmet: a *morajló* és *fennhéjázó* szavakat a szerzők melléknévnek minősítik (Uzonyi Kiss–Csicsay, 2012, 99), miközben mindkét esetben melléknévi igenevekről van szó.

A határozószókat tárgyaló fejezet szintén az osztályozásra épül. A viszonyított fogalom határozottsága alapján a tankönyv két csoportjukat különbözteti meg: határozott fogalmi tartalmú határozószókat és névmási határozószókat, amelyek lényegében ugyanazokat a jelentéstani alcsoportokat alkotják, azaz lehetnek helyhatározószók, időhatározószók, illetve elvontabb körülményt kifejezők. Ennek ellenére a felsorolt alcsoportokat csak a névmási határozószók aspektusából mutatja be a tankönyv. Megtévesztő továbbá, hogy a szerzők előbb ismertetik a névmási eredetű határozószókat, majd a következő bekezdésben már a névmásoktól való elkülönítésükről írnak. Ehelyett arra kellene összpontosítani, hogy a tanulók megértsék a névmási határozószók jelentésbeli összefonódását és szövegbeli funkcióját, pl.: az *itt* névmási funkciója a mutató szerep, határozószói funkciója pedig az, hogy a cselekvés helyére utal.

Az alapszófajokon belül helyettesítő szerepet betöltő névmások bemutatásának tartalmi feldolgozása bizonyos mértékben felületes, hiszen a szerzők az olyan tartalmilag üres szók esetében, mint amilyenek a névmások, megelégszenek a pusztán klasszifikációval, és nem egy konkrét szövegben/beszédhelyzetben való szerepükkel foglalkoznak. A névmásokkal kapcsolatban nyelvhelyességi kérdésben is állást foglal a tankönyv. A *maga/maguk* alakokat kevésbé udvariasnak nevezi, helyettük az *ön/önök* alakok használatát javasolja (Uzonyi Kiss–Csicsay, 2012, 102). A nyelvtudományban széles körben elfogadott szociolingvisztikai szemlélet szerint ez a minősítés anyaországi körülmények között elfogadható lenne,

de a kisebbségi magyarok számára épp a bírált alakok számítanak elsődlegesnek, ugyanis míg a magyarországi beszélők számára a *maga/maguk* alakok kissé sértő stílusértékű megszólítások, addig a szlovákiai magyar nyelvhasználatban semleges stílusértékkel rendelkeznek.

Az igenévi tananyagrészt bevezető soraiban a tankönyv rámutat arra, hogy valószínűleg a diákok által tanult idegen nyelvekben is léteznek olyan szófajok, amelyek egyszerre két szófaj tulajdonságait hordozzák magukban. A gondolatsor annak ellenére megakad, hogy kiváló alkalmat kínál a szlovák vagy más tanult nyelvek ekvivalens elemeinek prezentálására.

A VISZONYSZÓK

A viszonyzószók szófaji osztályához a névelőt, a névutót, a kötőszót, az igekötőt, a segédigét és a módosítószót sorolja a tankönyv. Ez a felosztás némiképp eltér az újabb leíró nyelvtanok szemléletétől, ugyanis egyrészt nem utal a partikulák csoportjára (annak ellenére, hogy az alapiskolai nyelvtankönyvben megjelenik); másrészt ide sorolja a módosítószót, amelyet egyes grammatikák már a mondatzószók szófaji osztályán belül tárgyalnak.

A viszonyzószók közül a tankönyv először a névelővel foglalkozik. A tananyag egésze a személynevek előtti névelőhasználatra épül, arra azonban nem hívja fel a figyelmet, hogy a regionális köznyelvi nyelvváltozatokban, valamint az egyes nyelvjárásokban a személynevek, ill. egyes földrajzi nevek előtt gyakori a határozott névelőnek a szabályszerűtől eltérő használata, ami semmiképpen sem ítéhető meg a helyes–helytelen értékminősítő oppozíció alapján.

A névutók fejezete jelentésük szerinti osztályozásra épül, tehát hely, idő és elvontabb körülményt kifejező névutócsoportokat különböztet meg. Arról azonban a tankönyv már nem tesz említést, hogy bizonyos névutók egyszerre többféle határozói viszony jelölésére is alkalmasak. Példaként említeném az *alatt* névutót, amely *a szék alatt* szerkezetben helyviszonyt, *az uralkodása alatt* szerkezetben időviszonyt, *a vesz valamit kéz alatt* szerkezetben pedig már elvontabb viszonyt jelöl. Hiányolom továbbá, hogy a névutók fajtái

(ragtalan névszóhoz járuló névutók, ragvonzó névutók, birtokos személyjelet tartalmazó névutók) még csak az említés szintjén sem kerültek be a tananyagba.

Az igekötők áttekintése egy definícióból és a leggyakoribb igekötők felsorolásából áll. A szófaj jelentésmódosító szerepéről azonban nem szól a tankönyv, vagyis nem tájékoztat az igekötők változatos funkcióiról. Szükség lett volna továbbá a velük kapcsolatos alapvető helyesírási szabályok felelevenítésére is, hiszen ez gyakran nagy problémát jelent a tanulók számára.

A módosítószók kapcsán a segédlet két csoportot mutat be: a mondat értékű módosítószókat (*igen, nem*), illetve a nem mondat értékű módosítószókat (*talán, vajon*). Ez az osztályozás már fél évszázados, s az újabb grammatikák, amelyek szemléletére itt sem találunk utalást, már más megoldást alkalmaznak: a valódi módosítószóknak csak a mondat értékű módosítószókat tartják, amelyeket azonban nem a viszonyzó, hanem a mondatszók szóosztályában tárgyalnak; a nem mondat értékű módosítószókat pedig már a viszonyzó osztályába tartozó partikulákhoz sorolják.

A MONDATSZÓK

Az újabb nyelvtankönyvek a harmadik nagy szófaji osztályba az indulatszót, az interakciós mondataszt, a módosítóaszt és a hangutánzó mondataszt sorolják. A másodikok segédlete ebben a fejezetben azonban csak az indulatszókkal foglalkozik, pedig szükséges lett volna az indukciós mondatasztok áttekintésére is, amelyek különböző osztályokat alkotnak: kapcsolat felvételére és lezárására szolgáló mondatasztok, társalgásszervező és -jelölő elemek, akaratkifejező mondatasztok és mutató mondatasztok. S mivel a felsorolt osztályok között nem húzható éles határ, ennek kiemelése érdekében célszerű volna megvizsgálni az egyes kategóriák által betöltött funkciót is.

ÖSSZEGRÉS

A második osztály számára készült segédletben a tananyagok a hagyományos szófaji felosztás szemléletének jegyében épülnek egymásra,

s gyakran ágrajzot is tartalmaznak, amelyről tudományosan bizonyított, hogy fontos didaktikai szerepet tölt be. Az egyes szerkezetei egységek általában következetesen követik egymást.

A tankönyvben tartalmilag a hagyományos szemléletmód tükröződik (az újabb nyelvészeti eredményekre egyes kiválasztott tananyagoknál csupán apró betűvel szedett megjegyzések utalnak, minden következetesség nélkül). Jellemző, hogy a leíró nyelvtani részek ismertetéskor a szerzők egyetemi tankönyvekből indulnak ki, s a funkcionalitást szinte teljesen figyelmen kívül hagyják. A tankönyvben előfordulnak továbbá olyan részek is, amelyek nincsenek összhangban a tanulók életkori sajátosságaival, példaként a *Magyar grammatika* c. kötetből származó táblázatokat és definíciókat említeném. A tankönyv hiányosságának tekinthető továbbá a helyesírással kapcsolatos ismeretek minőségi és mennyiség prezentálása, illetve a nyelvhelyességi kérdések tárgyalása kapcsán a tanulók kisebbségi létéből fakadó sajátosságok figyelmen kívül hagyása.

A segédletben a hagyományos nyelvtanítás módszerei érvényesülnek. Ezt egyrészt a leíró-elbeszélő típusú magyarázatok bizonyítják, melyekben csupán elvétve fordulnak elő magyarázó kötőszók, pedig kutatásokkal bizonyított, hogy egyenes arányosság van a magyarázó kötőszók mennyiségének gyakorisága és a tanulók teljesítménye között. Másrészt erre utal az egyéni feladatok túlsúlya és a kreatív feladatok elenyésző száma is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AkH. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jászó Anna 2007. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó. 197–212.
- Balázs Géza 2002. *Nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina. 143.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 116–122.
- Kerber Zoltán 2005. *Magyar nyelv és irodalom*. Kojanitz László (szerk.), *A tankönyvek korszerűségét és minőségét meghatározó tényezők*. Budapest: Commitment Pedagógiai Intézet. 3–6, 26.
- Keszler Borbála 1995. *A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái*. *Magyar Nyelvőr* 3: 293–308.

■ Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 68–76

■ Kurtán Zsuzsa 2015. *Értelmező magyarázatok vizsgálata tankönyvekben*. Zimányi Árpád (szerk.), *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásából*. Eger: Liceum Kiadó. 36–47.

■ Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben-otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó. 24.

■ Misad Katalin 2014. *A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tanítvány középiskolák anyanyelvtankönyveiben*. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs–Török Tamás (szerk.), *Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. A Selye János Egyetem TKK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport 2013–2014-es nemzetközi szimpóziumokon elhangzott előadásainak gyűjteményes kötete*. Komárom: Selye János Egyetem. 117–130.

■ Misad Katalin 2017. *A helyesírás-tanítás tartalma és szempontjai szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvtankönyvekben*. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs (szerk.), *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem. 78–90.

VIZSGÁLT TANKÖNYV

Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára*. Pozsony: TERRA vydavateľstvo, s. r. o.

